

VISIE OP HET LEERGEBIED BURGERSCHAP

Voorliggende visie is opgesteld door het ontwikkelteam Burgerschap tijdens de eerste ontwikkelsessie van Curriculum.nu (maart 2018). Het team heeft deze visie op basis van ontvangen feedback steeds verder aangescherpt (mei, oktober en december 2018). Op basis van deze visie heeft het ontwikkelteam vervolgens grote opdrachten benoemd, de essenties van het leergebied, om vervolgens bouwstenen te ontwikkelen. Bouwstenen beschrijven de benodigde kennis en vaardigheden. De bouwstenen vormen uiteindelijk, samen met de visie en de grote opdrachten, input voor de herziening van de kerndoelen en eindtermen.

Over Curriculum.nu

Het is belangrijk dat de inhoud van het onderwijs tegemoet komt aan de eisen die nu en in de toekomst gesteld worden aan mensen. Curriculum.nu gaat over de actualisatie van het curriculum, waarin is vastgelegd wat leerlingen moeten kennen en kunnen. Teams van leraren en schoolleiders ontwikkelen samen bouwstenen als basis voor de herziening van de kerndoelen in het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Daarnaast doen zij aanbevelingen voor de bovenbouw in het voortgezet onderwijs. De curriculumherziening biedt kansen om te zorgen voor doorlopende leerlijnen van primair naar voortgezet onderwijs en van voortgezet onderwijs naar vervolgonderwijs. De bouwstenen bevatten een aanzet daartoe. De curriculumherziening wil daarnaast de samenhang in het onderwijs bevorderen, de overlappende terugdringen en een betere balans brengen in de hoofddoelen van het onderwijs: kwalificatie, socialisatie en persoonlijke vorming.

Kijk voor meer informatie op www.curriculum.nu.

Januari 2019

Kader

Deze visie beschrijft de kern van burgerschapsonderwijs. Bij het definiëren van dat burgerschapsonderwijs gaan we er van uit dat jongeren leren functioneren in de diverse samenleving op basis van eigen idealen, waarden en normen. Burgerschapsonderwijs draagt bij aan het ontwikkelen van het vermogen en de bereidheid om binnen de kaders van de democratische rechtsstaat een bijdrage te leveren aan de samenleving (gebaseerd op de definitie van de Onderwijsraad, 2012).

In een democratische rechtsstaat kiezen burgers hun volksvertegenwoordiging. Grondrechten beschermen hen tegen willekeur en machtsmisbruik. Aan onze democratische rechtsstaat liggen historisch drie basiswaarden ten grondslag: vrijheid, gelijkheid en solidariteit. Wat deze waarden precies betekenen en hoe zij zich tot elkaar verhouden is voor meerdere uitleg vatbaar en onderwerp van discussie. Dat biedt scholen de mogelijkheid om deze waarden te interpreteren en meer of minder gewicht te geven. Hieruit ontstaat ruimte om invulling te geven aan de eigen identiteit en onderwijsvisie.

Nadenken over de betekenis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat en jezelf daartoe leren te verhouden, is een formele taak van burgerschapsonderwijs. Vanzelfsprekend staat het scholen vrij om hieraan andere begrippen toe te voegen die de morele betrokkenheid van mensen op anderen uitdrukken, zoals (maatschappelijke) verantwoordelijkheid, rechtvaardigheid, liefde, volwassenheid.

Burgerschapskennis en -vaardigheden doen leerlingen op in vak- en leergebieden, vakoverstijgende projecten en -activiteiten, het klas- en schoolklimaat en buitenschoolse

activiteiten. Centraal daarbij staan burgerschapsvaardigheden rond **democratie** en **diversiteit**. Burgerschap oefenen zij daarnaast in het omgaan met **maatschappelijke vraagstukken**, zoals globalisering, duurzaamheid en innovatie. Het oefenen van democratische vaardigheden gebaseerd op democratische waarden, komt in het onderwijs tot uitdrukking in vormen van dialoog en debat en het deelnemen aan besluitvormingsprocessen.

Doelen

Hoofddoelen van het onderwijs zijn kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. Burgerschapsonderwijs draagt bij aan al deze hoofddoelen. Voor burgerschapsonderwijs is het belangrijk dat leerlingen kennis hebben van en inzicht krijgen in onze diverse samenleving en de werking van onze democratische rechtsstaat. Ook bij het aansluiten op verschillende vormen van vervolgonderwijs of de arbeidsmarkt (kwalificatie) is burgerschap een belangrijk aandachtspunt.

Persoonsvorming en reflectie op de eigen identiteit is essentieel voor burgerschap: om betekenis te geven aan de wereld om hen heen en aan hun eigen rol daarin, moeten leerlingen zich bewust worden van wie ze zijn of willen worden en hoe ze zich tot een ander en het andere verhouden.

Desondanks lijkt bij burgerschapsonderwijs het zwaartepunt op socialisatie te liggen. De ontwikkeling van vaardigheden van leerlingen tot volwaardige deelnemers aan de

samenleving staat centraal met als doel het behoud van de democratische rechtsstaat en de omgangsvormen die daarbij passen. Tegelijk stelt burgerschapsonderwijs leerlingen in staat kritisch na te denken over de samenleving en daar een eigen houding over in te nemen, al dan niet kritisch.

Inhouden

Leerlingen maken deel uit van de samenleving. Ze zijn burgers, met gedrag, rollen, rechten en verantwoordelijkheden die passen bij hun leeftijd en hun ontwikkelingsniveau. Burgerschapsonderwijs streeft ernaar bij te dragen aan hun verdere ontwikkeling tot actieve, betrokken en in meer of mindere mate kritische burgers. Het reikt hen daartoe kennis en vaardigheden aan, stimuleert het vormen van een democratische houding en draagt gericht bij aan hun maatschappelijke en persoonlijke vorming. Ze ontwikkelen een humane en vreedzame houding ten opzichte van anderen en de wereld om hen heen.

In de school zijn democratische waarden en rechten zoals opgenomen in de grondwet, in verdragen van de Europese Unie en de Raad van Europa (EVRM), de universele verklaring van de rechten van de mens (UVRM) en het VN-verdrag van de rechten van het kind (IVRK) uitgangspunt voor al het handelen. Binnen de veilige muren van de school hebben leerlingen de vrijheid om op een actieve manier bekend te raken met hun rechten en die van anderen. Zij kunnen er waarden, overtuigingen en opvattingen ontwikkelen, ook zulke die buiten kaders vallen en tot waardenbotsingen kunnen leiden. De school wijst hen daarbij op (mogelijke) verschillen tussen algemeen geldende normen en individuele opvattingen. De school biedt leerlingen handvatten om te leren omgaan met verschil van inzicht, en de overtuigingen, belangen en emoties, die daaraan ten grondslag liggen of daaruit voortkomen. Leerlingen leren over historische contexten waar de democratische rechtsstaat uit is voortgekomen. Ze leren dat er andere bestuursvormen waren, zijn en denkbaar zijn, en hoe deze zich tot de rechtsstaat verhouden.

Burgerschapsonderwijs daagt leerlingen uit om verbanden te leggen tussen hun eigen leefwerelden en grotere maatschappelijke vraagstukken, zoals globalisering, duurzaamheid en innovatie. In dat verband leren leerlingen kritisch na te denken en gericht te reflecteren op deze complexe, ook ethisch geladen vraagstukken. Het verkennen van handelingsperspectieven passend bij leeftijd en ontwikkelingsfase geeft inhoud aan een

actieve houding. Zij leren actief in gesprek te gaan met anderen en leren zo elkaars perspectieven te bevragen. Op die manier ontwikkelen zij hun eigen opvattingen.

De school is een samenleving, en tot op zekere hoogte een democratie in het klein. Zij biedt leerlingen relevante leerervaringen en betreft daar de omgeving bij. Binnen de schoolcontext en in de schoolomgeving brengen leerlingen hun burgerschap in praktijk, oefenen zij medezeggenschap en ontwikkelen zij de sociale en democratische vaardigheden die zij daarbij nodig hebben. Zij leren om te gaan met gezag en macht, met invloed en regels en leren deze te analyseren. Leerlingen worden zich bewust van de rechten en de plichten die bij actief burgerschap horen.

Omgaan met diversiteit vanuit gedeelde waarden en het streven naar sociale cohesie zijn doel van het onderwijs. Leerlingen leven in een diverse samenleving, waarin mensen met verschillende sociaaleconomische posities, levensbeschouwelijke - en culturele achtergronden, politieke en seksuele oriëntaties en fysieke en mentale mogelijkheden leven en samenleven. Scholen zijn zelf meer of minder divers. Uitgaande van leerlingpopulatie en schoolcontext geven zij vorm aan de school als oefenplaats voor democratie en diversiteit, en betrekken daar mogelijk ook de omgeving bij. Vanuit verwondering en interesse gaan leerlingen op zoek naar gemeenschappelijkheid en gedeelde 'opvattingen'. In gesprek met elkaar ontwikkelen zij begrip en empathie en herkennen en erkennen zij de ander als medemens. De school maakt ruimte voor de ervaring dat niet iedereen het met elkaar eens is of hoeft te zijn, dat hierdoor wrijving kan ontstaan en dat emoties daarbij een plek hebben. Ook de ervaring dat we uiteindelijk veel gemeenschappelijk hebben zoals dezelfde basisbehoeften en fundamentele rechten, hoort daarbij.

Behalve op het niveau van klas en school ontwikkelen leerlingen zich op andere schaalniveaus als burger: lokaal, regionaal, nationaal, Europees en mondiaal. Ze ontdekken overeenkomsten en verschillen tussen mensen, landen, culturen, godsdiensten, levensovertuigingen en politieke stromingen. Dit biedt een basis voor een klimaat waarin leerlingen leren elkaar en anderen te begrijpen, te waarderen en te respecteren. Daarbij leren ze zich ook te verplaatsen in elkaars en in andermans perspectieven.

BIJLAGE 1: BEGRIPPENLIJST

Begrip	Omschrijving
Cultuur	<p>Cultuur (1): Alles wat mensen denken, doen en maken (brede, antropologische definitie)</p> <p>Cultuur (2): dynamisch geheel aan gewoonten, gebruiken en uitdrukkingsvormen die bij een groep hoort c.q. aan haar wordt toegeschreven. zie: identiteit</p>
Democratische cultuur	<p>Van een democratische cultuur in een land, groep of organisatie spreken we, als het handelen geleid wordt door gelijkwaardigheid (met respect voor gezagsverhoudingen), de wil en het vermogen besluiten gedragen en met respect voor de minderheid te nemen en eventuele conflicten geweldloos op te lossen.</p>
Diversiteit	<p>Verscheidenheid; Onze maatschappij kenmerkt zich onder andere door het samenleven van mensen met verschillende achtergronden, oriëntaties en mogelijkheden. Een democratische rechtsstaat maakt deze diversiteit mogelijk, viert haar, maar begrenst haar ook, o.a. doordat zij al te grote verschillen van mening via democratische processen en procedures reguleert.</p>
Gelijkheid	<p>Algemeen: het principe dat mensen in gelijke gevallen gelijk worden behandeld (juridisch; Art 1) dan wel de situatie dat iedereen gelijke toegang heeft tot kennis, macht en middelen (sociaaleconomisch);</p> <p>Omdat elke nadere definitie of interpretatie van gelijkheid geladen is kan die voor het leergebied burgerschap niet in specifieke zin gegeven worden.</p>
Gelijkwaardigheid	<p>Situatie waarin mensen niet alleen gelijk zijn (voor de wet), maar in al hun verscheidenheid door anderen met gelijke waardigheid worden behandeld.</p>
Gender	<p>Sociaal geslacht, dat wil zeggen, de beelden die in een cultuur heersen omtrent uiterlijk en gedrag van mannen of vrouwen (sekse, biologisch geslacht). Gender is op groepsniveau cultuurbepaald en dus dynamisch, en valt op individueel niveau niet altijd samen met een van de beide seksen of haar biologische tussenvormen.</p>
Identiteit	<p>Dat wat een mens of groep mensen definieert en onderscheidt. Identiteit kan (psychologisch, sociaal) begrepen worden als het complexe resultaat van</p>

	aanleg, opvoeding, omgeving, persoonlijke keuzes en biografie.
Innovatie	Vernieuwing; meer specifiek vernieuwing op het gebied van technologie, cultuur en bestuur/organisatie
Levensbeschouwing	Meer of minder specifieke opvatting betreffende zingevingsvraagstukken en de meest gepaste houding tegenover mens, omgeving en/of het bovennatuurlijke. Omvat in deze definitie ook georganiseerde religies.
Macht	Algemeen: het vermogen invloed uit te oefenen op het handelen van anderen. Specifiek: de bevoegdheid om regels en wetten te maken, uit te voeren en/of te handhaven en sancties op te leggen aan wie ze overtreedt.
Participatie	Deelname; actieve houding ten aanzien van de mogelijkheden om mee te spreken en gelijkwaardigheid en rechtvaardigheid te bevorderen
Rechtsstaat	Staat waarin wetgevende, uitvoerende en rechtsprekende macht (min of meer) gescheiden zijn, burgers rechten hebben en beschermd zijn tegen willekeur en machtsmisbruik.
Schaalniveau	Ruimtelijk kader waarbinnen een verschijnsel zich voordoet en/of kan worden onderzocht (school, buurt, wijk of dorp, stad, regio, provincie, land, continent, wereld, enz.).
Seksuele oriëntatie	Seksuele voorkeur, het geslacht waartoe je je seksueel het meest voelt aangetrokken
Solidariteit	Algemeen: besef van saamhorigheid en de bereidheid daaraan consequenties te verbinden voor het eigen handelen. De democratische rechtsstaat is historisch verbonden met de waarden van de Franse Revolutie, inclusief solidariteit. Die solidariteit betref en betreft <i>institutioneel</i> de burgers van die staat (via o.a. belastingen) en bijvoorbeeld beroepsgroepen (pensioenen). Wie het <i>moreel</i> betreft is een kwestie van mens- of levensvisie, en kan niet in algemene termen worden gedefinieerd.
Vrijheid	Algemeen: afwezigheid van dwang (negatieve vrijheid), dan wel het vermogen jezelf volledig te ontplooiën zonder anderen daarbij in hun vrijheid te beperken (positieve vrijheid);

	<p>Omdat elke nadere definitie of interpretatie van vrijheid geladen is, kan die voor het leergebied burgerschap niet in specifieke zin gegeven worden.</p>
--	---

BIJLAGE 2: BRONNENLIJST

Biesta, G.J.J. (2016). Een vakdidactisch perspectief op democratisch burgerschap. Voorwoord bij de speciale uitgave 'Hoe geef je les in kritisch burgerschap?' *Didactief* 46 (4), 3 (december 2017)

Biesta, G.J.J. (2017). 'Vrijheid, gelijkheid en solidariteit zijn niet zomaar aantal waarden'. <https://nivoz.nl/nl/>. Geraadpleegd op 31 mei 2018.

Biesta, G. (2018). *Tijd voor pedagogiek; Over de pedagogische paragraaf in onderwijs, opleiding en vorming*. Utrecht: Universiteit voor Humanistiek.

Bron, J., & Van Vliet, E. (2012). *Burgerschaps- en mensenrechteneducatie: Curriculumvoorstel*. Enschede: SLO.

Citizenship foundation (2018). <https://www.youngcitizens.org/what-is-citizenship> (geraadpleegd: 8-12-18).

Council of Europe (2018) *Reference framework of competencies for democratic culture. Vol 1: context, concepts and model*. Straatsburg: Council of Europe.

De Groot, J. (2018). *Visie VSNU op aansluiting wetenschappelijk onderwijs op curriculum.nu*. Den Haag: VSNU, vereniging van universiteiten.

Eidhof, B. & Kruijer, A.J. (2016). *Consensusdoelen in het Nederlandse burgerschapsonderwijs*. Instituut voor publieke waarden.

Eidhof, B. (2018). *Het Wilhelmus voorbij*. Amsterdam: Van Gennip

Ennis, R.H. (2011a, 2011b): Critical thinking: Reflection and perspective—Parts I and II. *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines*, 26, 1, 2, pp. 4-18, pp. 5-19.

Vakoverleg Erfgoededucatie. (2018). *Erfgoededucatie in het nieuwe curriculum*. z.p. Vakoverleg Erfgoededucatie.

Gielen, A. (2018). *Brief van het Landelijk Actie Komitee Scholieren*. z.p. LAKS.

Greven, J., & Van Oorschot, F. (2008). *UNESCO-schoolprofiel en de kerndoelen*. Enschede: SLO, Stichting leerplanontwikkeling.

International Civics and Citizenship education study. *International Civics and Citizenship education study 2016 Nederland*. ICCS/IEA. Geraadpleegd: 1-10-2018. <http://www.iccs-nederland.nl/>

Koninklijk Nederlands aardrijkskundig Genootschap (2017). *Visie op het aardrijkskundeonderwijs voor het primair en voortgezet onderwijs naar aanleiding van Curriculum.nu*. Zeist: KNAG

Kooij, C. van der, & Van der Schans, T. (2018). *Bij de Tijd 3, Geschiedenisonderwijs voor de toekomst*. Den Haag: VGN

Landelijk Expertise Centrum Speciaal Onderwijs. *Boekenlegger SO & VSO*.

MBO-Raad. (2018). *Deelname MBO aan curriculum.nu*. Woerden: MBO-Raad

Nieuwelink, H., Boogaard, M., Dijkstra, A., Kuiper, E., & Ledoux, G. (2006). *Onderwijs in burgerschap: wat scholen kunnen doen. Lessen uit wetenschap en praktijk*. Amsterdam: Kohnstamm

Nederlands Jeugd Instituut. (2017). *Interventie: De Vreedzame School*. Utrecht: NJI

Nussbaum, M.C. (2011). *Niet voor de winst. Het belang van alpha-onderwijs voor de democratie*. Baarn: Ambo-Anthos.

Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer. (2018). *Visie op maatschappijleer, maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen in relatie tot mens & maatschappij en burgerschap*. Utrecht: NVLM

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. (2018). *Verduidelijking burgerschapsopdracht in de wet*. Den Haag: OCW

Onderwijsraad (2018). *Advies wetsvoorstel verduidelijking burgerschapsopdracht in het funderend onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad.

Ontario Ministry of Education. (2013). *The Ontario Curriculum: Social Studies Grades 1 to 6, History and Geography Grades 7 and 8*. Toronto: Ontario Ministry of Education. Geraadpleegd 15 januari 2018 <http://www.ontario.ca/edu>

Stichting platform vmbo. (2018). *Theoretische Leerweg: Het vmbo en zijn leerlingen*. Utrecht: Stichting Platform vmbo.

Rest, J.R. (1982) A psychologist looks at the teaching of ethics, The Hastings Center Report

Rest, J.R. (1986). **Moral development: advances in research and theory**. New York: Praeger.

Vereniging Filosofiedocenten in het Voortgezet Onderwijs. (2018). *Visie op filosofie & onderwijs*. z.p.: VFVO

Rösch, A. (2011). *Kompetenzorientierung im Philosophie- und Ethikunterricht. Entwicklung eines Kompetenzmodells für die Fächergruppe Philosophie, Praktische Philosophie, Ethik, Werte und Normen*, LER. Münster: LIT-Verlag (2. Auflage)

Rutgers Stichting. (2018). *Visie Rutgers Stichting*. Utrecht: Rutgers stichting.

Stichting Leerplanontwikkelng. (2018a). *Over kerndoelen en eindtermen*. Enschede: SLO

Stichting Leerplanontwikkeling. (2018b). *Startnotitie Burgerschap: Meewerken aan het onderwijs van morgen*. Enschede: SLO.

Staatscommissie parlementair stelsel. (2018). *Lage drempels, hoge dijken; democratie en rechtsstaat in balans*. Amsterdam: Boom.

Stolk, V., Veugelers, W. & Bron, J. (2015). *Op zoek naar gedeelde waarden*. Enschede: SLO

Thijs, A., Van der Velde, J., Meershoek, S., Van Dieren, S., & Arkesteijn, E. (2011). *Kwaliteitskader UNESCO-schoolprofiel*. Enschede: SLO

10 voor de leraar (2018). *Kennisbases en Profilering lerarenopleiding basisonderwijs*. Den Haag: Vereniging Hogescholen.

Van den Bemd, M., & Leonhard, T. (2018). *Visie op LoopbaanOntwikkeling en -Begeleiding (LOB)*. Breda: VvSL & NVS-NVL.

Van der Ploeg, P. (2015). Burgerschapsvorming anders: een pleidooi voor zakelijk onderwijs. *Pedagogiek*, 35 (3), 285-298. DOI: 10.5117/PED2015.3.

Van Dijk, G., Van Graft, M., 't Hart, J., Slangen, L., Sijbers, J., & De Vries, M. (2017). *Technologie in de leergebieden*. Den Haag: Curriculum.nu.

Vereniging van Classici in Nederland. (2017a). Kernboodschap VCN: Klassieken verbinden moderne samenleving. z.p.:VCN.

Vereniging van Classici in Nederland (2017b). *Visie op Griekse en Latijnse Taal en Cultuur in het curriculum in Nederland*. z.p.: VCN.

Vereniging van leraren in de economisch-maatschappelijke vakken. (2018). *Visie op inhoud en rol van het economieonderwijs naar aanleiding van Curriculum.nu*. z.p.: VECON

Vereniging Hogescholen. (2018). *Input van het hbo voor de ontwikkelteams curriculum.nu*. Den Haag: Vereniging Hogescholen

Visser, A. (2018). *Domeinbeschrijving Burgerschap ten behoeve van het PEIL-onderzoek*. Enschede: SLO

Vlaamse Regering. (2018). *Voorontwerp van decreet betreffende de onderwijsdoelen voor de eerste graad van het secundair onderwijs*. Geraadpleegd 1-10-2018
<https://www.onderwijsdoelen.be/>

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2003). *Waarden, normen en de last van het gedrag*. Den Haag: WRR